

PRILOG POZNAVANJU ZUBNO-ZDRAVSTVENIH PRILIKA DUBROVNIKA U PRVOJ POLOVINI XIX STOLJEĆA

Šime KORDIĆ

Kulturna baština Dubrovnika veoma je bogata i s raznih aspekata proučavana od mnogih naših naučnih radnika¹⁾. Značajno mjesto u toj baštini zauzima medicina²⁾.

Od svog osnutka Dubrovnik je bio povezan s tradicijama stare grčko-rimske medicine. U njemu se pored religiozno-teurgične vrlo rano razvila znanstvena medicina. Najprije su redovnici (benediktinci) donosili iz južne Italije medicinske rukopise (X—XI st.), a zatim su dolazili u Dubrovnik učeni liječnici svjetovnjaci, đaci italijanskih medicinskih škola, navlastito salernitanske. Ovi liječnici su bili porijeklom iz Italije, Španjolske i Grčke, a među njima i koji Židov. Neki su se istakli kao vrsni liječnici, pa spominjemo salernitanskog liječnika Rikarda (XIV st.), velikog kirurga Jakoba Maziu (XV st.), poznatog operatora mokraćnih kamenaca Mariana Santo (XVI st.) i židovskog liječnika Amatus Lusitanusa (XVI st.), jednog od najglasovitijih liječnika koji su radili u Dubrovniku. Ne smijemo zaboraviti da je u XV stoljeću živio Dominko Dubrovčanin, istaknuti liječnik i profesor medicine i astrologije na sveučilištu u Bologni i Sieni, prvi medicinski pisac našeg podrijetla. Od XVII stoljeća naovamo dubrovački liječnici su većinom domaći sinovi, od kojih su se neki proslavili kao veliki kliničari i medicinski pisci evropskog kvaliteta (Đurašević, Budislavić, Bianchi), ali od svih najviše Baglivi, najslavniji liječnik i autor naučno-medicinskih djela našeg podrijetla. — Treba naglasiti da je Dubrovnik imao uzorno uređenu i vođenu ljekarničku službu sve od XIII stoljeća³⁾.

U brizi za očuvanje zdravlja svojih građana, Dubrovačka Republika imala je sve od XIII stoljeća u službi stalne liječnike fizike, kirurge, ljekarnike i brijače (niže kirurge). Oni su imali dobre plaće i bili dužni liječiti besplatno građane i vlastelu. Pored njih bilo je i privatnika. Dubrovačka vlada poučena teškim stradanjima od epidemija zaraznih bolesti, pristupila je provođenju preventivnih mjera, organizirala protuepidemiološku službu i prva u svijetu uvela karantenu (1377. godine). Osniva zdravstveni magistrat, brine za komunalnu higijenu, gradi vodovod, leprozorij, hospital, nahodište, a 1540. godine prvu javnu državnu bolnicu s uređenom liječničkom službom⁴⁾.

U bogatoj i dobro proučenoj arhivskoj građi o zdravstvenim prilikama staroga Dubrovnika veoma se teško nađe koji dokument iz oblasti zubnog liječništva. Povijesni izvori iz spomenute medicinske discipline su malobrojni, jer zubarstvo u ono doba nije još bilo zasebna grana medicine.

Zubno-zdravstvenu službu Dubrovnika obavljali su u pravilu kirurzi i brijači ili niži kirurzi⁵⁾. Oni su tu službu smatrali sporednim dijelom svoje prakse i

vjekovima držali u svojim rukama to umijeće. Zbog nerazvijenosti te grane merado su ju prepuštali nadriječnicima i šarlatanima, a ovi su s potpunim pravom dicine, zubarstvo je bilo na niskom stupnju razvoja, ne samo u Dubrovniku već i u drugim evropskim državama. Međutim, nagli napredak medicine u XVIII stoljeću izmijenio je lik liječnika u zapadno-evropskim zemljama, proširuje se opseg medicinskog znanja, a s tim i težnja za specijalizacijom. U Francuskoj se osniva 1728. godine zubno-medicinski studij⁶⁾, pa s tim zubarstvo prelazi iz ruku laika u ruke školovanih stručnjaka. U evropskim gradovima osnivaju se u sve većem broju zasebne zubne ustanove za zubnu njegu. Dubrovnik, pažljivo prateći suvremena zbivanja u medicinskom svijetu, osniva 1777. godine zubno-liječničku službu kao zasebnu granu opće zdravstvene zaštite. Vodstvo te službe bilo je povjereno *Gaetanu Pierini-u* zubnom liječniku (chirurgo-dentista) koji je iz Italije došao u Dubrovnik⁷⁾. Za plaću od 12 dinara dnevno liječio je besplatno građane i bolničke bolesnike, i to ne samo od zubnih bolesti već i drugim zdravstvenim radom (puštanje krvi). Na dužnosti ga je naslijedio 1785. godine njegov zemljak *Giovanni Battista Cortesi*, također dentista. Znamo da je uputio vladi neku molbu, ali je na sjednici od 17. ožuljka 1788. godine bila odbijena⁸⁾. To su prvi profesionalni zubni liječnici koji su službovali na području Dubrovnika i Dalmacije. Iz arhivskih zapisa nismo mogli sa sigurnošću ustanoviti da li je Cortesi bio u službi sve do pada Republike.

Pošto su jedan dio zubarskih poslova vršili kirurzi i brijači, to ćemo iznijeti imena onih koji su bili u službi na početku XIX stoljeća, i to najprije kirurga:

Lovro Giromella u službi od 1782. godine s plaćom od 500 dukata godišnje. Pored kirurške prakse držao je u zakup neke kafane. Kao vrstan kirurg bio je 1784. godine poslan s fizikom *Đurom Hidžom* da liječe nekog bosanskog pašu. Senat ga 1891. godine pozove s fizicima i kirurzima u Malo vijeće i poveća mu plaću na 900 dukata godišnje. Nalazi se u Dubrovniku do 1811. godine⁹⁾.

Vicko BARI u službi od 1783. godine. Prije toga kao stipendista vlade bio je poslan u Firencu da uči kirurgiju u bolnici „Santa Maria“. Određena mu je plaća 400 dukata godišnje. Godine 1803. pošalje ga vlada na službu u Konavle¹⁰⁾.

Mihovil Andeo Roini u službi od 1791. godine. Za dovršenje studija primao je godišnju pomoć od 50 cekina. Vlada mu izdaje potvrdu o državljanstvu 1803. godine, ali ne znamo u koju svrhu¹¹⁾.

Nikola Pizzelli u službi od 1803. godine. Za dovršenje studija primio je takođe od vlade pomoć 50, a kasnije 65 cekina godišnje¹²⁾.

Vicko Kirieleison kirurg u Stonu od 1780. godine s plaćom od 12 dinara dnevno. Nekoliko puta dobio odsustvo za Italiju¹³⁾.

Od brijača (nižih kirurga) spominju se:

Ivan di Mattei na radu u dubrovačkoj bolnici od 1788. godine s plaćom od 6 dinara dnevno. Naslijedio ga je *Marko Bračević*¹⁴⁾.

Mato Sessi u službi od 1794. godine¹⁵⁾.

Ivan Bona u službi od 1796. godine, a čini nam se da je taj isti dobio stipendiju za studij kirurgije u Italiji (1804—1806. g.), ali ne znamo da li je studij završio i bio u službi dubrovačke vlade¹⁶⁾.

Budući da je djelokrug profesionalnog rada kirurga i nižih kirurga bio vrlo širok, moglo bi se pretpostaviti da je u doba Republike njihov broj bio još veći¹⁷⁾.

Dubrovački kirurzi i brijači bili su od XV stoljeća staleški vrlo dobro organizirani u „Bratovštini brijača“¹⁸⁾. Bratovština je imala svoj statut-matrikulu¹⁹⁾,

a na čelu joj se nalazio gastald i brinuo se da bratimi ispunjavaju svoje obaveze prema udruženju, kao i da oni sami ne bi bili prikraćeni u pravima koja su im bila zakonom zajamčena²⁰⁾.

Ako gornjem broju kirurga i brijača dodamo još 5 liječnika fizika i nekoliko ljekarnika, onda vidimo da je u to doba broj zdravstvenog osoblja Dubrovnika bio više nego povoljan u odnosu na broj žitelja i da je zdravstvena služba mogla besprijekorno funkcionirati. To ujedno pokazuje visoki stupanj zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, koja se kao sastavni dio opće kulture nije stekla samo materijalnim blagostanjem, već intelektualnim sposobnostima tog naroda, utjecajem izvana i drugim povoljnim faktorima.

FRANCUSKA OKUPACIJA

Francuske trupe okupirale su Dubrovnik 27. svibnja 1806. godine pod izgovorom da je riječ o privremenim vojnim mjerama²¹⁾. Francuzi zauzeše dubrovačke utvrde, ne dirajući u državnu nezavisnost i unutrašnju upravu. Posljedice okupacije bile su teške. S jedne strane potpuna propast pomorske privrede jedinog izvora blagostanja države i stanovništva²²⁾, a s druge strane kontribucije, povećani porezi, gradnja utvrda i drugi nameti koji su iziskivali velika novčana sredstva, a nije ih bilo u dovoljnoj mjeri^{23, 24)}. Službeno ukinuće Republike uslijedilo je 31. siječnja 1808. godine²⁵⁾. Francuska vojska preuzela je organizaciju civilne uprave i u njen rad se vazda miješala. Najprije ju je povjerila dotadašnjem francuskom konzulu u Dubrovniku *Renè Bruèr-u*, a zatim Trogiraninu *Dominiku Garanjinu* imenovavši ga administratorom²⁶⁾.

Garanjin je preuzimanjem dužnosti (15. ožuljka 1808. g.) trebao postati realizator općih tekovina francuske revolucije na području Dubrovnika. Javno zdravstvo koje je u doba Republike odlično izvršavalo svoje zadatke, kratko vrijeme nakon njenog ukinuća, doživjelo je potpunu dezorganizaciju²⁷⁾. Zasluga je *Garanjina* što, pod utjecajem naprednih francuskih zdravstvenih ideja, provodi hitnu organizaciju zdravstvene službe, smatrajući da je očuvanje narodnog zdravlja glavni zadatak dobre administracije. Osniva „Zdravstvenu komisiju“ i bio joj predsjednik. Komisija vodi brigu protiv širenja zaraznih bolesti i to s rigoroznijim mjerama nego što su bile u doba Republike. Uvodi besplatno obavezno cijepljenje protiv velikih boginja²⁸⁾. Plan cijepljenja i vakcinu priredio je *Luka Stulli* općinski fizik, a odobrio general *Clausel*²⁹⁾. U Dubrovniku je odmah bila zavedena nova moderna francuska administracija, jer u Dubrovačkoj Republici nije postojao djelovodni protokol za zavođenje spisa niti je bilo posebnih signatura³⁰⁾. Brigu za opću zdravstvenu zaštitu vodi „Savjet liječnika i kirurga“. Zabranjuje vršenje liječničke prakse nedovoljno stručnim kadrovima (običnim brijačima i njihovim pomoćnicima), a sposobnim brijačima dopušta liječenje i pisanje recepata, ali uz posebno odobrenje i samo u sporazumu s jednim liječnikom fizikom³¹⁾. Među brijačima koji su mogli liječiti bolesnike po utvrđenom propisu općinske administracije bili su: *Ivan Lupini*, *Pavao Novacci*, *Ivan Bunić* i *Mato Sessi*, a kasnije još dvojica (*Mato Ismaelli* i *Ivan Mitrović*) koji su tokom 1808. godine obavili cijepljenje protiv velikih boginja po selima Dubrovačke Republike³²⁾. Uz njih se spominje brijač *Đorđe Petrović* koji nije stekao to pravo³³⁾. — Od kirurga koji su službovali za vrijeme francuske vladavine navode se *Lovro Giromella* (do 1811. godine), te *Vicko Bari* i *Nikola Pizzelli*.

Tijesna suradnja Zdravstvene komisije sa Zborom liječnika i kirurga omogućila je pravilan rad javne zdravstvene službe. Uz to su postojali dobri odnosi ci-

vilnog s vojnim sanitetom, pa su vojni liječnici cijepili protiv velikih boginja i dubrovačke građane. Vojni liječnik *Defeux* bio je zamoljen od Zdravstvene komisije da cijepljenje građanskih osoba registrira u posebnom spisku³⁴). Isto tako izdavanje lijekova vršilo se u civilnim i u vojnoj ljekarni, koliko na recepte civilnih toliko i vojnih liječnika i kirurga³⁵).

Dolaskom Napoleonove vojske na područje Dalmacije došli su vojni liječnici i kirurzi³⁶). Nismo mogli ustanoviti da li je među njima bilo zubnih liječnika (le chirurgien dentiste), ali za čitavo vrijeme francuske vladavine u Dubrovniku i Dalmaciji ne spominje se da je u građanskoj službi radio ijedan profesionalni zubni liječnik ili zubar. Stoga su službeni predstavnici zubno-zdravstvene službe bili kirurzi i brijači (niži kirurzi). — Francuska uprava je vodila osobitu brigu za protu-epidemiološku službu, cijepljenje protiv velikih boginja, komunalu higijenu i službu javne dobrotvornosti (bolnicu, ubožnice, nahodišta). U Dubrovniku je inače bio velik utjecaj francuske demokracije, kulture i jezika, kao dokaz trajnih i stoljetnih veza^{37, 38}). Što Francusi nisu mogli realizirati najveći dio svojih planova urozkom su bile stalne blokade, te ogromna finansijska sredstva koja je trebalo osigurati za održavanje vojske, javne radove i civilnu administraciju³⁹). Nema sumnje da je dualizam građanske i vojne uprave te smetnje potencirao.

AUSTRIJSKA OKUPACIJA

Francusku okupaciju zamijenila je 27. siječnja 1814. godine austrijska okupacija, pa se tako postepeno i život Dubrovačke Republike ugasio⁴⁰). U pokrajini Dalmaciji, Dubrovnik je postao okružje, zatim kotar i napokon pokrajinski gradić u najudaljenijoj i najzapuštenijoj provinciji Monarhije⁴¹). Prekid suvereniteta Dubrovnika značio je prestanak ingerencije patricijata na kulturni i javni život. Ekonomske prilike stanovništva bile su veoma loše, jer je pored propasti pomorstva bila zapuštena poljoprivreda i obrt⁴²). Obnova poljoprivrede išla je sporo u odnosu na zanatstvo koje se dosta brzo podiglo zahvaljujući novodoseljenim Hercegovcima, koji su se prihvatili učenja pojedinih zanata. Majstori zanatlije su dobro zarađivali, podizali kuće i dobro živjeli⁴³).

U pogledu organizacije javnog zdravstva u austrijskim zemljama primjenjivao se je van Swietenov Normativ iz 1770. godine⁴⁴). Isti propisi su vrijedili i za hrvatske krajeve koji su bili pod austrijskom vlašću, odnosno za Dalmaciju i Dubrovnik nakon njihovog pripojenja Monarhiji. Po tom zakonu strogo su se nadzirale dužnosti liječnika i ostalog medicinskog osoblja, te poduzimale mjere u cilju sprečavanja zaraznih bolesti iz istočnih zemalja (karantene, zdravstveni kordon). Pored toga dalmatinska vlada u Zadru regulirala je svojim zakonskim odredbama dužnosti općinskih, kotarskih i okružnih liječnika za pokrajinu Dalmaciju⁴⁵), a posebnim pravilnicima za bolničku službu⁴⁶).

Podaci o zdravstvenim prilikama Dubrovnika u prvim godinama austrijske okupacije slabo su nam poznati, jer nisu dosad proučavani. Već ranije smo spomenuli da je padom Republike zubno-zdravstvena služba ponovno došla u ruke kirurga i brijača (nižih kirurga), jer se strani liječnici nisu pozivali, a domaćih zubnih liječnika nije bilo. Zbog toga se zubno-liječnički rad ograničio na ekstrakcije zuba i urgentne kirurške intervencije u ušnoj šupljini. Ti zahvati su, s obzirom na visoku medicinsku spremu dubrovačkih kirurga, bili na stručnoj visini. Međutim, rijetki su bili kirurzi i niži kirurzi koji su poduzimali liječenje zuba (konzervativno ili protestko), jer im je pored manjkave zubno-liječničke spreme nedostajao instrumentarij i tehnička pomagala (inače redoviti inventar specijalizirane

zubne ordinacije). Prema tome, u to doba u pravom smislu, nije bi postojala zubno-liječnička služba.

Postoje zapisi o dubrovačkim kirurzima iz prve polovine XIX stoljeća, iz kojih se saznaju da je među njima bilo vrsnih operatera, medicinskih pisaca i organizatora zdravstva, pa su čak neki obavljali dužnost protomedika Dalmacije⁴⁷). Bilo je i onih koji su putovali u susjedne zemlje da liječe velikaše⁴⁸). Službovali su kao okružni, kotarski i bolnički kirurzi, te radili u svojstvu privatnih i privatno ugovornih kirurga (*chirurgo condotto*)⁴⁹). Niži kirurzi su bili njihovi pomagači, a i samostalno radili.

Iz literature koja nam je bila dostupna iznijet ćemo imena kirurga i nižih kirurga koji su službovali na području dubrovačkog okružja od početka austrijske okupacije do kraja prve polovine XIX stoljeća. Godina ispred imena dotičnog označava početak njegove službe na dubrovačkom području.

God. 1817. *Dragutin Šimpf* vrši dužnost okružnog kirurga u Dubrovniku sve do 1827. godine⁵⁰).

Barun Tomašić guverner Dalmacije izdaje naredbu 16. VIII 1817. godine prema kojoj svaki liječnik koji želi raditi na području Dalmacije mora imati diplomu jednog austrijskog sveučilišta i još k tomu da je učio primaljstvo i veterinu⁵¹).

God. 1822. *Vicko Bari*, doktor kirurgije u miru, vrši privatnu praksu u Dubrovniku do 1833. godine⁵²).

God. 1822. *Nikola Pizzelli*, doktor kirurgije, radi u Dubrovačkoj bolnici (1822—1837), a zatim privatno do 1844. godine⁵³).

God. 1824. *Vilim Menis*, doktor medicine i kirurgije, rođen u Udinama, završio medicinu u Padovi, službovao u Budvi, te Dubrovniku i Korčuli (1824—1827) kao privatno ugovorni liječnik. Nako toga odlazi u Zadar za protomedika Dalmacije i ravnatelja primaljske škole. Bio je državni savjetnik i član mnogih stranih akademija. Zastupao je Austro-Ugarsku Monarhiju na Medicinskom kongresu u Toulonu 1851. godine, i istakao se u raspravama o mjerama za sprečavanje epidemija na Mediteranu i uvadjanja karantene. Afirmirao se kao medicinski pisac s djelima „Il mare adriatico“ i „Hygea de arte diuque vivendi“, Zadar, 1847.⁵⁴).

God. 1824. *Aleksandar Lazzari*, doktor medicine i kirurgije, rođen u Novigradu, vrši privatnu praksu u Korčuli do 1838. godine⁵⁵).

God. 1828. *Frano Lopižić*, kirurg, Dubrovčanin, otvara privatnu ordinaciju u Dubrovniku (1828—1837), a zatim stupa u bolničku službu. Vrlo cijenjeni operater. 14. ožujka 1847. godine u prvoj operaciji na pacijentu u eter narkozi u Dubrovniku bio je glavni operater⁵⁶).

God. 1828. *Ivan Miszlikovski*, kotarski kirurg na Pelješcu, u kojoj službi ostaje 7 godina⁵⁷).

God. 1830. *Mihovil Messi*, kotarski kirurg u Slanome, ali 1833. godine odlazi u Split za okružnog kirurga⁵⁸).

God. 1831. preformirala se Zdravstvena komisija u „Pomorsku zdravstvenu komisiju“ (*Deputazione di sanità marittima*). U toj komisiji nalazi se odsad jedan liječnik kao redoviti član, ponajčešće okružni fizik⁵⁹). Tako se spominje 1831. g. *Lujo Paklay*⁶⁰), od 1832—1835. g. *Matija Domjakušić*⁶¹) i od 1836—1848. g. *Nikola Pinelli*⁶²).

God. 1831. *Cezar Pellegrini*, doktor medicine i kirurgije, rođeni Dalmatinac, doktorirao je 1823. godine u Padovi na temelju dizertacije (*De nervi vagi atque intercostalis functionibus in oeconomia animalium vertebratorum ac prae-*

sertim in homine). Službuje u Korčuli kao privatno ugovorni liječnik (1831—1834), a zatim odlazi u Zadar i preuzima dužnost glavnog bolničkog liječnika⁶³).

God. 1831. *Ante Bressan*, kotarski kirurg u Slanome, nakon 8 godina službovanja odlazi u Dubrovnik za okružnog kirurga⁶⁴).

God. 1833. *Dujam Feruzzi*, doktor medicine i kirurgije, na dužnosti okružnog kirurga u Dubrovniku do 1834. godine⁶⁵).

God. 1833. *Dimitri Demetrio*, kirurg i opstetričar, rođen Korčulanin. Privremeno prima dužnost nižeg kirurga u Korčuli⁶⁶), a nakon položenih ispita stekne zvanje kirurga i opstetričara, te službuje godinu dana u Korčuli (1834—1835) kao privatni, a nakon toga u Blatu na Korčuli (1835—1848) kao privatni i privatno ugovorni kirurg i opstetričar⁶⁷).

God. 1834. *Franco Degiovanni*, doktor medicine i kirurgije, otvara u Korčuli privatno ugovornu praksu, ali već slijedeće godine odlazi na Hvar i to ostaje u istom svojstvu⁶⁸).

God. 1834. *Ante Kuzmanić*, profesor kirurgije i primaljstva, rođen u Splitu, studirao u Beču kirurgiju i primaljstvo. Vršiti privatnu praksu u Blatu na Korčuli od 1834—1835. godine, a zatim postaje profesor Primaljske škole u Zadru. Vrstan pedagog, medicinski pisac (Šezdeset učenja iz primaljstva za primalje, Zadar, 1875), urednik lista „Zore dalmatinske“ i nacionalni radnik⁶⁹).

God. 1835. *Petar Marinković*, doktor medicine i kirurgije, rođen na Hvaru, doktorirao je 1823. godine u Padovi na temelju dizertacije (De succo tithymalorum ejusque analisi). Bio je glavni liječnik splitske bolnice i okružni fizik u Kotoru, te od 1835—1838. godine okružni kirurg u Dubrovniku. Ponovno se vraća u Kotor na dužnost okružnog fizika. Vrstan kirurg i opstetričar. Natjecao se za profesora Primaljske škole u Zadru, ali bez uspjeha⁷⁰).

God. 1836. *Nikola Pinelli*, doktor medicine, kirurgije i primaljstva. Rođen u Dalmaciji*. Doktorirao 1824. godine u Padovi na temelju dizertacije (De ratione dignoscenae syphilidis in infantibus qui excepiuntur hospitio pio antequam nutricibus alendi traduntur). Službovao je u Makarskoj, Kotoru i Budvi, a od 1836—1848 godine u Dubrovniku na dužnosti okružnog fizika. Bio je odličan kirurg. U dubrovačkoj bolnici operirao je bezbolno jednog bolesnika u hipnozi, a 14. ožujka 1847. godine odredio i sve pripreme izvršio za operaciju jedne žene u općoj anesteziji eterom, što mu je donijelo veliku slavu. Bio je lični liječnik *Petra Petrovića Njegoša*. Zbog organizatorskih sposobnosti postaje protomedik Dalmacije u Zadru 1848. godine i ravnatelj Primaljske škole⁷¹).

God. 1836. *Josip Berni*, kotarski kirurg na Pelješcu (1836—1848), a prije toga privatno ugovorni kirurg u Zadru i honorarni profesor Primaljske škole⁷²).

God. 1837. *Mihovil Solitro*, doktor medicine i kirurgije, Splićanin, doktorirao je 1834. godine u Padovi na temelju dizertacije (Sull'influsso benefico della medicina alle nazioni). U Korčuli vršiti privatno ugovornu praksu (1837—1846), a zatim odlazi u Zadar. Bavio se naučnim radom i publicirao „Della flogosi proteiforme“, Padova, 1845⁷³).

God. 1837. *Ivan Zovetti*, doktor medicine i kirurgije, Korčulanin, doktorirao je 1836. godine u Padovi na temelju dizertacije (De hirudine medicinali). Po završenim studijama službovao u Komizi, a zatim u Korčuli (1837—1848) kao kotarski fizik i kirurg⁷⁴).

* *Grmek* tvrdi da je *N. Pinelli* rođen u Dalmaciji (Inauguralne dizertacije hrvatskih srpskih i slovenačkih liječnika, JAZU, Starine, 43, 205), a *Škarica* iznosi da je rođen u Mlecima (Zadarski liječnici, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 2, Zagreb, 1955, 156).

God. 1837. *Antun Alberghetti*, kotarski kirurg u Cavtatu, a zatim u Slanome⁷⁵).

God. 1838. *Roko Pezzoli*, doktor medicine i kirurgije, na službi u dubrovačkoj bolnici (1838—1846)⁷⁶).

God. 1840. *Antun Pajtoni*, kotarski kirurg u Cavtatu (1840—1848), a zatim odlazi na studij medicine u Padovu i 1852. godine doktorira na temelju dizertacije (Sulla fisiognomonia quale propedeutica alla patognomonia). Nakon toga radi privatno u Splitu⁷⁷).

God. 1841. *Krsto Messe*, kotarski kirurg u Slanome⁷⁸).

God. 1844. *Đuro Obad*, doktor medicine i kirurgije, Dubrovčanin, doktorirao 1836. godine u Padovi na temelju dizertacije (De morbillis). Bavio se samo privatnom praksom u Dubrovniku⁷⁹).

God. 1844. *Franco Brajsak*, bolnički kirurg u Dubrovniku⁸⁰).

God. 1847. *Mihovil Milković*, Dubrovčanin, doktorirao je 1847. godine u Padovi na temelju dizertacije iz oblasti zubne medicine (Sulla patologia e terapia dei denti). Bio je pokrajinski zdravstveni izvjestitelj (protomedik) dalmatinske vlade u Zadru⁸¹).

God. 1847., 13 ožujka, izvršili su u Zadru *Fumegallo* i *Bettini* prvu operaciju na pacijentu u općoj anesteziji eterom, i to 5 mjeseci nakon prve primjene eter narkoze u Bostonu⁸²). Sutradan 14. ožujka 1847. godine to isto rade u Dubrovniku *Lopižić*, *Šarić* i *Kaznačić* (sve pripreme za operaciju odredio je *Pinelli*, ali zbog iznenadne bolesti nije ju mogao on izvršiti), a 19. travnja 1847. godine *Esler* u vojnoj bolnici Split^{83,84}). Sve to govori o visokoj stručnoj sposobnosti i odvažnosti dalmatinskih kirurga, dok se još s izvješnom rezervom gledalo na primjenu eter narkoze⁸⁵).

God. 1848. *Kazimir Pellegrini*, doktor medicine i kirurgije, brat *Cezara Pellegrinia*, doktorirao je 1832. godine u Padovi na temelju dizertacije (De bubonibus venereis). Službovao je u Drnišu kao kotarski fizik i kirurg (1837—1847), a zatim u Slanome⁸⁶).

God. 1848. *Ivan Kaznačić* doktor medicine i kirurgije, rođen u Dubrovniku, studirao je u Beču kirurgiju, a u Padovi medicinu i 1846. godine doktorirao na temelju dizertacije (De thuya occidentali). Još prije završenih studija pođe u Zadar za redaktora lista „Zore dalmatinske“, koju je dužnost obavljao kroz 1845. godinu a potom se vratio u Dubrovnik, i nakon diplomiranja otvorio privatnu praksu. Ravnatelj bolnice postaje 1863. godine. Uređivao je list „L'Avvenire“ i istakao se kao odličan kirurg, pjesnik i prevodilac⁸⁷). Bio je njegovatelj kulturne baštine Dubrovnika i tiskao katalog *Čuličeve* biblioteke Male Braće⁸⁸).

God. 1849. *Nikola Lapeš*, doktor medicine i kirurgije, rođen u Dubrovniku, doktorirao je 1849. godine u Padovi na temelju dizertacije (Cenni sulla proprietà igieniche e medicamentose del caffè). U srpskoj vojsci bio je štabni kirurg (1851—1853), a zatim je službovao u Dubrovniku⁸⁹).

Od spomenutih 29 kirurga bili su: 16 liječnika medicine i kirurgije (od ovih 11 s doktoratima stečenim na temelju inauguralnih dizertacija na Padovanskom sveučilištu), 2 doktora kirurgije i 11 kirurga s titulom „magister chirurgiae“, koja se sticala nakon položenog ispita na Sveučilištu u Padovi ili pred Kolegijem kirurga u Veneciji⁹⁰). Kako se iz njihovih imena razabire, skoro su svi domaći sinovi, pa prema ustaljenoj tradiciji studirali su u Italiji, i to najradije u Padovi, gdje se u vremenu od 1823—1865. godine moglo steći doktorat medicine samo na temelju inauguralne dizertacije⁹¹). Te dizertacije nemaju neke znanstvene vrijednosti, jer su u većini slučajeva obični kompilati. Međutim, neke od njih ističu se original-

nom tematikom i svojom kvalitetom dostizale su prosjek ondašnje evropske medicinske literature. Među takve *Grmek* ubraja *Pellegrinijevu*, *Pinelijevu*, *Milko-vičevu*, *Kaznačićevu* i *Lepševu* dizertaciju⁹²).

Što se tiče rada nižih kirurga postoje službeni podaci od 1825. godine naovamo, pa iznosimo da je:

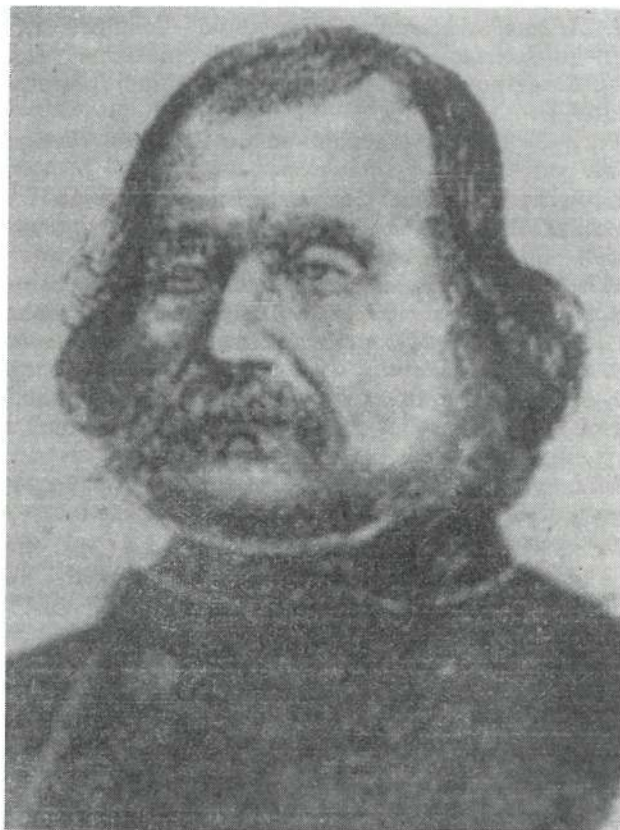
God. 1825. *Pavao Maracci* (ili *Novacci*) bio asistent kirurg u dubrovačkoj bolnici, i to 1 godinu dana⁹³).

God. 1833. *Ivan Dumović* službovao u Blatu na Korčuli⁹⁴).

God. 1835. *Grgur Bona* u Dubrovniku⁹⁵).

God. 1835. *Petar Đurković* najprije u Cavtatu, zatim na Lastovu i napokon u Veloj Luci na Korčuli⁹⁶).

God. 1836. *Petar Kuvara* na Pelješcu⁹⁷).

Slika 1 Ante Kuzmanić (1807—1879)

God. 1838. *Ivan Dundović* u Blatu na Korčuli⁹⁸).

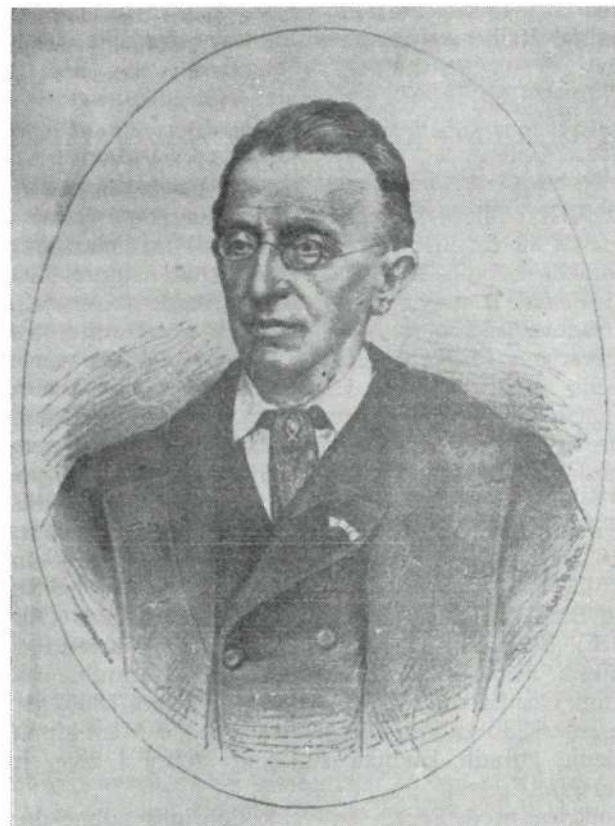
God. 1839. *Emanuel Kwokal* na Lastovu, a zatim u Smokvici na Korčuli⁹⁹) i

God. 1843. *Ante Kalandrin* u Dubrovniku, ali samo 1 godinu dana¹⁰⁰).

Svi spomenuti niži kirurzi službovali su do kraja prve polovine XIX stoljeća osim *Dumovića* i *Kalandrina*. *Dumović* 1838. prekida službu u Blatu na Korčuli,

a na njegovo mjesto dolazi *Dundović*. Budući da se *Dumović* nakon toga nigdje ne spominje, postoji mogućnost da se radi o jednoj te istoj osobi, jer su imena vrlo slična.

I pored znatnog broja visoko kvalificiranih kirurga i sposobnih nižih kirurga, koji su vodili brigu za zubno zdravlje stanovništva dubrovačkog područja, još uvijek je dolazila do izražaja pučka medicina. To dokazuje postojanje ljekaruša, specijalne literature koja je u to doba kolala u našem narodu. Vrlo je interesantno da, iako Dubrovnik nije imao svoje ljekaruše (jer je u njemu odavna prevladavala znanstvena medicina), ipak se u biblioteci Male Braće našao jedan medicinski rukopis pod naslovom „Ljekaroslovje iliti nauzi sa lieciti raslike nemochi

Slika 2 Ivan August Kaznačić

pripisani iz saerbskiah kgnigha“. To je prijepis iz više rukopisa i potječe iz kraja XVII ili početka XVIII stoljeća, a sakupio ih je dubrovački kanonik *Đuro Matijašević*. Preciznu i stručnu obradu rukopisa izvršio je *Velnić*¹⁰¹) i ukazao na njenu vrijednost za dubrovačku znanstvenu i narodnu medicinu, kao i za literaturu ostalih ljekaruša. Ljekaroslovje ima 17 preskripcija različitih lijekova, čija se upotreba preporuča protiv zubobolje i zubnih bolesti, a 7 recepata za liječenje bolesti usta što je posebno istaknula *Gavrilović* u svojim publikacijama^{102, 103}).

Neke od tih preskripcija imaju sličnosti s onima u „Regimen sanitatis salernitatum“¹⁰²) i drugim našim ljekarušama¹⁰³). To dokazuje da je „Ljekaroslovje“ odraz znanstvene medicine prikazan pučkim načinom, te predstavlja važan dokument stare dubrovačke medicinske literature.

Utjecaj narodne medicine, kako iznosi *Smolčić*¹⁰⁴), proteže se na otoku Šipanu i u drugoj polovini XIX stoljeća, čiji su stanovnici tražeći savjete za liječenje pojedinih bolesti, mnogo upotrebljavali *Pelagićev* „Domaći učitelj“ i „Narodni učitelj“, kao i neke druge popularne medicinske knjige.

*Kallay*¹⁰⁵) navodi da su još krajem prve polovine XIX stoljeća počeli dolaziti u hrvatske gradove sezonski zubari iz Austrije i Mađarske, gdje su se zadržavali izvjesno vrijeme, liječeći zube i vršeći protetske radove svojim klijentima. Nije isključeno da su u to doba u dalmatinske gradove (pa i Dubrovnik) uz njih dolazili i zubari iz Italije, o čemu postoji živa tradicija i zapis iz kasnijeg vremena¹⁰⁶).

DOSTIGNUĆA U ZUBNO-MEDICINSKOJ NAUCI TOKOM PRVE POLOVINE XIX STOLJEĆA I NJIHOV UTJECAJ NA DUBROVNIK

Na početku XIX stoljeća kirurgija je u Francuskoj bila na zavidnoj visini. U to doba Francuzi su držali vodstvo i u zubnoj medicini zbog već postojeće tradicije u izobrazbi zubnih liječnika¹⁰⁷). Istaknuti autori *Delabarre*¹⁰⁸), *Dubois-Foucou*¹⁰⁹) i *Fonzi*¹¹⁰) usavršavaju izradu proteze s mineralnim zubima. U izradi metalnih radova istakao se *Moyol*¹¹¹), dok se *Bourdet*, *Taveu* i drugi¹¹²) posvećuju konzervativnom liječenju zuba i po prvi put vrše punjenje korijenskih kanala i opturacije zubnih kaviteta s amalgamom (smjesa srebra i žive). Francuzi su na taj način stekli bogato iskustvo u svim granama zubnog liječništva, a navlastito u protetici, s obzirom na praktični karakter francuske medicinske nastave¹¹³). Značajno je da su prvi protetičari u Americi bili podrijetlom Francuzi. *Garabelli*¹¹⁴) 1831. godine osniva prvi studij stomatologije na Sveučilištu u Beču. *Harris* i *Hayden*¹¹⁵) 1839. godine otvaraju u Baltimoru prvu školu za zubne liječnike (College of Dental Surgery), a iste godine *Palmly* i *Brown*¹¹⁶) osnivaju prvo profesionalno društvo zubnih liječnika (Society of Surgeons Dentists of the City and State of New York) i prvi stručni časopis (American Journal of Dental Science). *Tomes*¹¹⁷) 1841. godine genijalnom inventivnošću konstruira individualna kliješta za vađenje zuba. *Wels*¹¹⁸) 1844. godine vadi zub u općoj anesteziji dušičnim oksidulom, a *Morton*¹¹⁹) to isto radi 1846. godine u eter narcozi. Udruženje američkih zubnih liječnika u Vale de Mississippiju 1845. godine zabranjuje punjenje zubnih kaviteta smjesom srebra i žive, jer je štetna za zdravlje pacijenta¹²⁰).

Navedena otkrića predstavljala su velik doprinos zubno-medicinskoj nauci i prkasi, iako u ono doba još nedostupna velikom broju pacijenata. Osnutkom edukativnih institucija postavljeni su temelji naučno-istraživačkog rada u zubarstvu. Problem zubnih bolesti postaje akutan, poglavito zubnog kariesa koji se u XIX stoljeću počeo naglo širiti u čitavom civiliziranom svijetu. Tom širenju je pogodilo povećanje industrijske proizvodnje i migracija seoskog pučanstva u gradove, najprije u Engleskoj, a zatim u drugim evropskim zemljama¹²¹). Zbog lošeg načina stanovanja i slabe ishrane stalno su se pogoršavale socijalne i zdravstvene prilike stanovništva. Upravo s tim širile su se socijalne bolesti, pa i zubni karies. Drugi važan faktor koji je pridonio povećanoj frekvenciji zubnog kariesa bila je izmijenjena struktura ishrane žitelja. Industrijski rafinirani šećer koji se do XIX sto-

ljeća smatrao u Evropi luksuzom i bio slabo pristupačan širokim slojevima pučanstva, počeo se znatno više konzumirati¹²²). Znamo da je u Engleskoj potrošnja šećera u XVIII stoljeću iznosila po 1 stanovniku 1,5 kg, a početkom XIX stoljeća popela se na 11,0 kg, i otad neprekidno raste¹²³). Nemamo podataka o kvantitativnoj potrošnji šećera u našim krajevima iz tog vremena, ali pretpostavljamo da nije bila znatna u zabačenim naseljima s lošim komunikacijama, dok je u gradu Dubrovniku s razvijenom trgovinom i obrtom, te činovništvom uz stalni utjecaj civilizacije kulturnih naroda, po svoj prilici bila mnogo veća. Rafinirani šećer je inače vrlo utjecajan faktor u nastanku i širenju zubnog kariesa¹²⁴). Ako se tome doda nepostojanje službe za zubnu njegu, te loše higijenske navike i upotreba pitke vode s nedovoljnim sadržajem fluorovih soli, onda nam je jasno da je kod dubrovačkog stanovništva postojala visoka frekvencija zubnog kariesa.

S ovog gledišta treba posmatrati ranije spomenutu inauguralnu dizertaciju Dubrovčanina *Mihovila Milkovića*¹²⁵) publiciranu u Padovi 1847. godine pod naslovom „Brevi cenni sulla patologia e terapia dei denti“ (Kratički osvrt na patologiju i terapiju zubnih bolesti). To je zapravo prva stručna publikacija našeg domaćeg autora iz područja zubno-medicinske patologije i terapije, iako pisana italijanskim jezikom. Autor obrađuje najprije patologiju zuba i iznosi mnoge teorije o postanku zubnog kariesa, a među etiološkim faktorima navodi i hranu bogatu rafiniranim ugljikovim hidratima. Zatim iznosi terapiju zubnih bolesti, u prvom redu zubnog kariesa, te preporuča punjenje zubnih kaviteta zlatom, srebrom i platinom. U pogledu endodontskog liječenja spominje zastarjele metode koje se danas ne primjenjuju. Čini nam se da je *Milkovićevo* dizertacija plod njegovih saznanja za vrijeme studija u Padovi o širenju zubnih bolesti i potrebi liječenja, kao i njegovih zapažanja visoke frekvencije kariesa u rodnom gradu Dubrovniku. Osim toga, *Milković* je dobro poznao suvremenu zubno-medicinsku literaturu, jer u navedenoj radnji izričito kaže: La carie dei denti è malattia così comune, che pochi individui, ancorchè forniti di ottima salute, ne vanno affatto esenti. (Zubni karies je opće raširena bolest da su rijetke osobe, usprkos odličnog zdravlja, koje su od nje pošteđene.) *Milkovićevo* publikacija je mogla korisno poslužiti svima onima koji su se bavili liječenjem zubnih bolesti, a navlastito kirurzima i nižim kirurzima, jer profesionalnih zubara nije tada bilo na području Dubrovnika i Dalmacije. Nakon završenih studija *Milković* je neko vrijeme službovao na Hvaru kao privatni liječnik¹²⁶), zatim otišao u Zadar i zbog organizatorskih sposobnosti postao referent zdravstva dalmatinske vlade i ravnatelj bolnice¹²⁷), a 1875. godine direktor Primaljske škole. Nemamo podataka da li se *Milković* ikad bavio zubno-liječničkom praksom, ali znamo da je bio pobornik za kulturno i zdravstveno uzdizanje naroda Dalmacije¹²⁸).

Rezultat širokih medicinskih koncepcija *Mihovila Milkovića* i njegova briga za očuvanje zubnog zdravlja žitelja Dalmacije urodila je plodom sedamdesetih godina XIX stoljeća kad se u Dubrovniku ponovo osnovala zubno-zdravstvena služba, i to još za vrijeme *Milkovićevog* aktivnog službovanja u Zadru¹²⁹). *Gavrilović* je dala detaljan prikaz *Milkovićeve* dizertacije, pod nazivom „Jedna naša stara doktorska disertacija iz stomatologije, iz 1847“, sa osvrtom na biografske podatke *Mihovila Milkovića* (Referat je prezentiran na IV stomatološkoj nedelji SR Srbije u Novom Sadu, 1966.)

NEKOLIKO STATISTIČKIH PODATAKA

Stanje razvoja zdravstvene službe Dubrovnika u toku prve polovine XIX stoljeća prema pristupačnoj literaturi¹³⁰ bili bi:

Tabela 1

Broj zdravstvenog osoblja na području Dubrovnika (1800—1848. g.)

Godina	Broj fizika	Broj kirurga	Broj zub. lij.	Broj nižih kirurga	Ukupno	Broj stanovnika	Broj stanovnika na 1 stručnjaka	Ljekarnika	Primalja
1800	5	5	1	4	15	35000	2330	?	?
1807	5	3	—	7	15	35000	2330	3	?
1822	6	3	—	—	9	40000	4440	3	?
1830	5	5	—	—	10	43194	4314	4	6
1840	6	7	—	5	18	51422	2856	5	21
1848	9	7	—	5	21	54000	2620	4	29

* Za pojedine liječnike teško je utvrditi da li su kontemporalno ili sukcesivno radili u određenom vremenskom razdoblju. — Broj ljekarna i ljekarnika varirao je, jer od Republike nije bio fiksiran njihov broj. U vrijeme dolaska Francuza spominju se dvije (Domus Christi i Male Braće).

Tabela 2

Broj zdravstvenog osoblja na području Dalmacije (1807—1848. g.)

Godina	Broj fizika	Broj kirurga	Broj zub. lij.	Broj nižih kirurga	Ukupno	Broj stanovnika	Broj stanovnika na 1 stručnjaka	Ljekarnika	Primalja
1807	45	34	—	—	79	255466	3200	24	48
1822	39	19	—	—	58	297912	5136	26	11
1830	35	15	—	8	58	338399	5830	25	41
1840	50	20	—	12	82	390381	4750	30	94
1848	65	24	—	8	97	417188	4290	35	127

Analizom gornjih podataka dolazimo do slijedećih zaključaka:

1) Da se u komunalnoj službi Dubrovnika nalazio 1 zubni liječnik, i to po svoj prilici do njenog ukinuća 1808. godine.

2) Da je za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji broj zdravstvenog osoblja (liječnika fizikusa, kirurga i nižih kirurga) u odnosu na broj stanovnika bio zadovoljavajući i da se približavao evropskom prosjeku¹³¹⁾. U Dubrovniku je taj odnos bio više nego povoljan.

3) Da prvih godina austrijske okupacije zdravstvena služba, prema prikazanoj statistici, nije mogla zadovoljiti potrebe stanovništva, jer je broj zdravstvenog osoblja bio malen u odnosu na broj žitelja, i to koliko u Dalmaciji toliko u Dubrovniku.

4) Da se od četvrtog decenija XIX stoljeća broj zdravstvenog osoblja na području Dalmacije i Dubrovnika postepeno povećavao, tako da je krajem prve polovine XIX stoljeća mogao udovoljiti potrebama zdravstvene službe¹³²⁾.

5) Da je broj zdravstvenog osoblja u odnosu na broj stanovnika dubrovačkog okruga bio vazda povoljniji nego ostalog područja Dalmacije. Također je karakteristično da je na teritoriju dubrovačkog okružja broj kirurga i nižih kirurga u odnosu na broj liječnika fizika bio relativno velik, — što govori za širok djelokrug njihovog profesionalnog rada i dobru zaradu.

ZAKLJUČAK

Stari Dubrovnik je nastojao da u pogledu napretka medicine ide ukorak s vodećim medicinskim centrima. Primaio je u službu najsposobnije i najuglednije liječnike, a pogotovo one koji su se pročuli zbog uspješnog liječenja pojedinih bolesti, te je tako imao svoje „specijaliste“. Na isti način osnovao je zubno-liječničku službu 1777. godine i njeno vodstvo povjerio *Gaetanu Pieriniu* zubnom liječniku. Takvom praksom održao se visok kvalitet zdravstvene službe Dubrovnika.

Ali, padom Republike 1808. godine, teškim materijalnim stanjem žitelja i osjećajem da je Dubrovnik postao provincijski gradić bez izgleda na obnovu pomorstva i ekonomski prosperitet, nastale su velike promjene u svim granama javnog života, pa i zdravstvenoj službi. Zubna zaštita građana nije se mogla održati kao zasebna služba zbog manjka stručnog zubarskog osoblja, pa je ponovno došla u ruke kirurga i nižih kirurga, a katkada nadriječnika i šarlatana.

Od ovih događaja Dubrovnik se nije nikad oporavio. Dolaskom austrijske uprave zdravstvena služba je stagnirala u svom razvoju duži niz godina. Ali, zaslugom odličnih liječnika i organizatora zdravstva (*Stulli, Hidža, Grgurević, Drčić, Pinelli, Kaznačić*) opet se podigla tokom prve polovine XIX stoljeća¹³³⁾. Međutim, za ponovno uspostavljanje zubno-liječničke službe trebalo je čekati punih 60 godina, dok su se domaći zubni liječnici, Dubrovčani, školovali na stranim sveučilištima i povratkom u domovinu posvetili tom zvanju. Dotle drugi dalmatinski gradovi još uvijek nisu imali uvjeta za osnutak zubno-zdravstvene službe kao zasebne grane opće zdravstvene zaštite. Zato se Dubrovnik s potpunim pravom može ponositi svojom medicinskom prošlošću i uspjesima u organizaciji zubno-liječničke službe koja, iako u svom razvitku prekidana političkim perturbacijama, ipak se u drugoj polovini XIX stoljeća opet približila evropskom nivou. Sve to govori o odličnoj stručnoj spremi dubrovačkih liječnika i visokom stupnju zubno-zdravstvene kulture dubrovačkih građana.

Uvjeren sam da ovom radnjom nisu u cijelosti obuhvaćene zubno-zdravstvene prilike Dubrovnika u prvoj polovini XIX stoljeća, pa ju smatram skromnim doprinosom za upoznavanje tih zbivanja.

Na kraju osjećam se dužnim da najtoplije zahvalim dr. *N. Dubokoviću*, direktoru Hrvatskog arhiva u pruženoj pomoći iznalaženja literature i svestranoj susretljivosti.

IZVORI I BILJEŠKE

¹⁾ *Appendini F. M.*, Notizie storico-critiche sulla antichità, storia e letteratura de' Ragusei, II, Dubrovnik, 1803. — *Garanjin G. J.*: Reflessioni economico-politiche sopra la Dalmatia, Zadar, 1806. — *Gelcich G.*, Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne'suoi monumenti storici ed artistici, Ragusa, 1884. — *Krizman B.*, O dubrovačkoj diplomatiji, Zagreb, 1951, 126—132. — *Foretić V.*, Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik, 1952, 126—128. — *Antoljak S.*, Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije, JAZU Rad 286, Zagreb, 1952, 107—142. — *Muljačić Ž.*, O strankama u starom Dubrovniku, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. VI—VII, Dubrovnik, 1957—59, 25—40. — *Luetić J.*, Konzuli Dubrovačke Republike u XVIII i u početku XIX stoljeća, Narodni Kalendar 1960. g., Zadar, 1959, 102. — *Novak G.*, Povijest Dubrovnika, I, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. X—XI, Dubrovnik, 1962—63, prilog 1—84. — ²⁾ *Gelcich G.*, Delle istituzioni marittime e sanitarie della Republica di Ragusa, Trieste, 1882. — *Glesinger L.*, Medicina u starom Dubrovniku Dubrovački liječnik, Dubrovnik, 1933. — *Jeremić R.*,

Tadić J., Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, I—III, Beograd, 1938—1940. — Kesterčanek Z., Dubrovnik u povijesti apotekarstva, Apotekarski vjesnik, 20, 1938, 308—312, 372—374, 445—447. — Thaller L., Dubrovnik u našoj staroj medicini, Alma Mater Croatica, 2, Zagreb, 1939, 192—195. — Bazala V., Znameniti dubrovački liječnici, Alma Mater Croatica, 3, Zagreb, 1940, 296—301. — Grmek M. D., Život i djela Dinka Dubrovačanina, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. II, Dubrovnik, 1953, 217—233. — Velnić V. J., Ljekaroslovje iliti nauzi sa lieciti raslike nemochi pripisani iz saerskieh knigha, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. VIII—IX, Dubrovnik, 1962, 499—555. — ³⁾ Grmek M. D., Dubrovnik, Medicinska Enciklopedija, 3, Zagreb, 1959, 376—9. — ⁴⁾ Glesinger L., Dubrovnik u povijesti medicinskih nauka, Saopćenja, br. 2, sv. 10, Zagreb, 1967, 127—137. — ⁵⁾ Orlić D., Zdravstveni pomoćnici u srednjovjekovnom Dubrovniku, Acta Historica Medicinæ Pharmaciae Veterinæ, An. II, vol 2, Beograd, 1962, 24—43. — Autor iznosi da su niži kirurzi bili brijači koji su se pored svog brijačkog zanata bavili zdravstvenim radom (pušćali krv, liječili rane, sjekli žuljeve, činili masažu i klistire, te vadili zube). Kako je Dubrovnik negda oskudijevao u školovanim liječnicima i kirurzima, brijači su liječili ne samo građane već i velikaše u susjednim zemljama. Pratile su dubrovačka poslanstva u tuđe zemlje, liječili bolesnike za vrijeme epidemija, brinuli za komunalnu higijenu, liječili vojnike i oficire, obavljali liječničku službu na većim brodovima, secirali umrle itd. Do XV st. niži kirurzi su dolazili iz Italije, a kasnije su skoro svi domaći sinovi. I pored školovanih liječnika i kirurga, majstori brijači su u Dubrovniku imali posla baveći se zdravstvenim radom. — ⁶⁾ Sudhoff K., Geschichte der Zahnheilkunde, G. Olms, Hildesheim, 1964, 190. — ⁷⁾ Korđić S., Povodom zapisnika o izboru Gaetana Pierini-a za zubara Dubrovačke Republike 1777. godine, Acta Historica Medicinæ Pharmaciae Veterinæ, An. V, vol 1—2, Beograd, 1965, 77—87. — ⁸⁾ Jeremić R., Tadić J., Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, II, Beograd, 1939, 85. — ⁹⁾ Cons. Rogat., 182, 121: Id. 184, 49: Id. 188, 21—21', 24: Id. 192, 211'—212' Id. 193, 56'—57: Id. 195, 12—12': Id. 198, 43—43', 100', 110, 167: Id. 208, 42'. — Div. not.: 144, 97—97'. — Testamenta: 91, 92—92'. — ¹⁰⁾ Cons. Rogat., 184, 47'—48, 89, 92'—93: Id. 189, 43—43'. — Cons. Min. 106, 223'. — ¹¹⁾ Cons. Rogat., 195, 67: Id. 198, 43, 100': Id. 209, 24. — ¹²⁾ Cons. Rogat., 209, 59—59'. — ¹³⁾ Cons. Rogat., 188, 198': Id. 193, 51: Id. 195, 46, 153': Id. 198, 59'. — ¹⁴⁾ Cons. Rogat., 195, 180'—181. — ¹⁵⁾ Jeremić R., Tadić J., op. c., 132. — ¹⁶⁾ Giornale di cassa publica detta del comune dell'anno 1757—1800, 511. — ¹⁷⁾ Ferri R., O zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti jugoslavenskih pomoraca od XIV—XIX stoljeća, Acta Historica Medicinæ Pharmaciae Veterinæ, An. III, vol 1—2, Beograd, 1963, 50—63. — ¹⁸⁾ Roller D., Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću. Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, Zagreb, 1951, 164—166. — ¹⁹⁾ Marinović A., Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. I, Dubrovnik, 1952, 233—246. — ²⁰⁾ Cons. Min., 17, 97'—98. — ²¹⁾ Vojnović L., Pad Dubrovnika, I, Zagreb, 1908, 187—217. — ²²⁾ Zamagna M., La storia di Ragusa, Trieste, 1935, 278—283. — ²³⁾ Sorrel A., L'Europe et la Révolution Française, Septième Partie, Le Blocus Continental et le Grand Empire (1806—1812), Paris, Plon, 1904. — ²⁴⁾ Appendini U., Giornale (1806—1807), Dubrovnik, 71—103. — ²⁵⁾ Vojnović L., Pad Dubrovnika, II, Zagreb, 1908, 71—103. — ²⁶⁾ Engel T. C., Stojanović I., Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik, 1923, 281—310. — ²⁷⁾ Šundrica Z., Osnivanje zdravstvene komisije u Dubrovniku i njen rad 1808. godine, Acta Historica Medicinæ Pharmaciae Veterinæ, An. IV, vol 1—2, Beograd, 1964, 60—75. — ²⁸⁾ Dorđević S., Carić K., Vakcinacija protiv velikih boginja u Dubrovniku prema izvještaju Dr Luke Stulija iz 1809. godine, Srpski arhiv, 1961, 89, 9, 1059—1604. — ²⁹⁾ Bazala V., Dubrovčanin Dr Luka Stulić (Stulli), Republika, br. 7—8, Zagreb, 1953. — ³⁰⁾ Foretić V., Arhivska grada iz doba francuske vladavine u Dubrovačkom arhivu, Mogućnosti, br. 1—2, Split, 1967, 163—166. — ³¹⁾ Šundrica Z., op. c., 71—72, bilješka 36—38. — ³²⁾ Šundrica Z., op. c., 72, bilješka 37, 38, 39. — ³³⁾ Šundrica Z., op. c., 68—72, bilješka 29, 37. — ³⁴⁾ Acta Gallica, 405, 537. — ³⁵⁾ Šundrica Z., op. c., 72, bilješka 36, 37, 38. — ³⁶⁾ Pisani P., La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris, Picard, 1893, 154—155. — ³⁷⁾ Fisković C., Francuski gotički i renesansni majstori u Dalmaciji, Mogućnosti, br. 1—2, Split, 1967, 146—157. — ³⁸⁾ Prijatelj K., Umjetničke veze Francuske i Dalmacije od početka 17. do konca 19. stoljeća, Mogućnosti, br. 1—2, Split, 1967, 157—162. — ³⁹⁾ Vojnović K., Državni rizničari Dubrovačke Republike, Zagreb, 1896, Iz Rada Akad. 93. — ⁴⁰⁾ Bersa J., Dubrovačke slike i prilike, Zagreb, 1941, 46—87. — ⁴¹⁾ Angeberg C., Le Congrès de Vienne et les Traités de 1815, Paris, 1864, II, 454, 562, 563, 706, 707. — ⁴²⁾ Vekarić S., Podaci o dubrovačkim brodovima za vrijeme i nakon francuske okupacije, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, br. 2, Dubrovnik, 1953, 359—368. — ⁴³⁾ Engel T. C., Stojanović I., Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik, 1923, 396—423. — ⁴⁴⁾ Bazala V., Povijestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama, Zagreb, 1943, 82—84. — ⁴⁵⁾ Dalmatinsko namjesništvo u Zadru, Racolta delle leggi ed ordonanze dell'anno 1819—1823, 251—255, 371—373, 443—449. Id. 1824. g. 100, 111, 250,

297, 342. Id. 1825. g., 112, 165, 184, 185, 215, 229, 241, 296. Id. 1826. g., 387, 141, 249, 266, 386, 404. Id. 1827. g., 56, 135, 128. Id. 1828. g., 101, 222, 233. — ⁴⁶⁾ Dalmatinsko namjesništvo u Zadru, Privremeni Pravilnik za bolnice u Dalmaciji, 24. VIII 1827, br. 16605—1886. — ⁴⁷⁾ Škarica M., Zadarski liječnici, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 2, Zagreb, 1955, 143. — Protomedik je glavni liječnik provincije Dalmacije, on je najugledniji i najsposobniji liječnik pokrajine, brine se za higijenske prilike, suzbijanje zaraznih bolesti, nadriječništva i prostitucije. Nadgleda rad liječnika i ostalog zdravstvenog osoblja. Ta funkcija postoji od stare venecijanske uprave. — ⁴⁸⁾ Škarica M., op. c., 156. — ⁴⁹⁾ Škarica M., op. c., 142. — Privatno ugovorni liječnik (medico condotto) je obiteljski liječnik, plaćen prema već unapred dogovorenoj godišnjoj nagradi. Takav status liječnika fizika i kirurga održao se dugo u Dalmaciji, osobito na otocima. — Okružni, kotarski i općinski fizici i kirurzi imali su slične dužnosti kao i protomedik, ali na manjem teritorijalnom području. — ⁵⁰⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1817, 62: 1818, 110: 1819, 117: 1822, 245: 1823, 183: 1824, 223: 1825, 237: 1826, 123: 1827, 136. — ⁵¹⁾ Škarica M., op. c., 152. — ⁵²⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1822, 237: 1825, 237: 1826, 123: 1827, 136: 1828, 153: 1829, 157: 1830, 209: 1831, 205: 1832, 210. — ⁵³⁾ Op. c., 1822, 244: 1823, 183: 1824, 223: 1825, 237: 1826, 123: 1827, 136: 1828, 153: 1829, 157: 1830, 209: 1831, 205: 1832, 210: 1833, 210: 1834, 214: 1835, 217: 1836 213: 1837, 228: 1838, 234. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1839, 176: 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 209. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225. — ⁵⁴⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1824, 222: 1825, 236: 1826, 123: 1827, 136. — Škarica, M., op. c., 154. — ⁵⁵⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1824, 222: 1831, 205: 1832, 209: 1833, 210: 1834, 214: 1835, 217: 1836, 213: 1837, 227: 1838, 234. — ⁵⁶⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1828, 153: 1829, 158: 1830, 209: 1831, 205: 1832, 210: 1833, 210: 1834, 214: 1835, 217: 1836, 213: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 209. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 147: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 225. — ⁵⁷⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1828, 153: 1829, 158: 1830, 209: 1831, 205: 1833, 210: 1834, 215: 1835, 217. — ⁵⁸⁾ Op. c., 1830, 209: 1832, 210: 1833, 210. — ⁵⁹⁾ Op. c., 1831, 139. — ⁶⁰⁾ Op. c., 1831, 205. — ⁶¹⁾ Op. c., 1832, 209: 1833, 210: 1834, 214: 1835, 216. — ⁶²⁾ Op. c., 1836, 213: 1837, 227: 1838, 233: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 194: 1842, 205: 1843, 207. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 223: 1845, 245: 1848, 363: 1847, 213: 1848, 223. — ⁶³⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1831, 205: 1832, 209: 1833, 210. — GRMEK, M. D.: Inauguralne dizertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika, JAZU Starine 43, Zagreb, 1951, 204. — ⁶⁴⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1831, 205: 1834, 215: 1835, 217: 1836, 213: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 136. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 209. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 246: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 225. — ⁶⁵⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1833, 210. — ⁶⁶⁾ Op. c., 1833, 210. — ⁶⁷⁾ Op. c., 1834, 214: 1835, 217: 1836, 213: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 195: 1842, 205: 1842, 209. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 246: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 225. — ⁶⁸⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1834, 214. — ⁶⁹⁾ Op. c., 1834, 215. — Škarica M. Op. c., 153—154. — „Pravo“, Split, 1879. — ⁷⁰⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1835, 216: 1836, 213: 1837, 227. — Grmek M. D.: op. c., 203. — ⁷¹⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1836, 213: 1837, 227: 1838, 233: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 194: 1842, 205: 1843, 207. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 223: 1845, 245: 1846, 363: 1847, 213: 1848, 223. — Grmek M. D.: op. c., 205. — Škarica, M.: op. c., 156. — Gazeta di Zara 1847, br. 20. — ⁷²⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1836, 213: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 194: 1842, 205. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 247: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 226. — ⁷³⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1837, 227: 1838, 233: 1839, 176. — Schematismo per l'anno 1840, 188: 1841, 195: 1843, 208. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 224: 1845, 247: 1846, 265. — Grmek, M. D.: op. c., 235—236. — ⁷⁴⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1837, 227: 1838, 233: 1839, 176. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225, 1845, 247: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 225. — Grmek, M. D.: op. c., 214. — ⁷⁴⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189. — ⁷⁶⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1838, 233: 1839, 176. Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 188: 1841, 194: 1842, 205: 1843, 207. — Manuale provinciale della Dalmazia per

l'anno 1844, 223: 1845, 245: 1846, 264. — ⁷⁷⁾ Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 209. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 247: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — Grmek, M. D.: op. c., 229. — ⁷⁸⁾ Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1841, 195. — ⁷⁹⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 245: 1846, 264: 1847, 213: 1848, 224. — Grmek, M. D.: op. c., 214. — ⁸⁰⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 225: 1845, 247: 1846, 265: 1847, 215: 1848, 226. — ⁸¹⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848, 224. — Grmek, M. D.: op. c., 224. — Škarica, M.: op. c., 156. — ⁸²⁾ Gazzetta di Zara, Zadar, 13. III 1847. — ⁸³⁾ Gazzetta di Zara, Zadar, 20. IV 1847. — ⁸⁴⁾ Gazzetta di Zara, Zadar, 19. VI 1847. — ⁸⁵⁾ Dreščik A., Prve operacije u eter narkozi u Dalmaciji, Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb, 1954, 257—261. — ⁸⁶⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848, 224. — Grmek, M. D.: op. c., 208. — ⁸⁷⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848, 224. — Grmek, M. D.: Op. c., 223. — ⁸⁸⁾ Velnić V. J., Stogodišnjica dvaju tiskanih kataloga biblioteke Male Braće, Beritićev Zbornik, Dubrovnik, 1960. — ⁸⁹⁾ Grmek M. D., op. c., 226. — ⁹⁰⁾ Grmek M. D., Les conditions sanitaires et la médecine en Dalmatie sous Napoléon Ier (1806—1813), Biologie Médicale, Paris, 1964, 99. — ⁹¹⁾ Grmek M. D., Inauguralne dizertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika, JAZU Starine 43, Zagreb, 1951, 97—258. — ⁹²⁾ Grmek M. D., Hrvati i sveučilište u Padovi, Ljetopis JAZU, Zagreb, 1957, 372. — ⁹³⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1825, 237. — ⁹⁴⁾ Op. c., 1833, 210: 1834, 215: 1835, 217: 1836, 214: 1837, 228. — ⁹⁵⁾ Op. c., 1835, 217: 1836, 214: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 210. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 226: 1845, 248: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — ⁹⁶⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1835, 217: 1836, 214: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 210. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 226: 1845, 248: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — ⁹⁷⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1835, 217: 1836, 214: 1837, 228: 1838, 234: 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 210. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 226: 1845, 248: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — ⁹⁸⁾ Almanacco provinciale per l'anno 1838, 234: 1839, 176. Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 210. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 226: 1845, 248: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — ⁹⁹⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1839, 176. — Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1840, 189: 1841, 195: 1842, 205: 1843, 210. — Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844, 226: 1845, 248: 1846, 266: 1847, 216: 1848, 226. — ¹⁰⁰⁾ Schematismo provinciale della Dalmazia per l'anno 1843, 210. — ¹⁰¹⁾ Velnić V. J., Ljekaroslovje iliti nauzi sa lieciti raslike nemochi pripisani iz saerbskiah kgnigha, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku, God. VIII—IX, Dubrovnik, 1962, 499—555. — ^{101a)} Gavrilović V., Stari srpski medicinski zbornici o zubnom lekarstvu, Acta historica Medicinæ Pharmaciae Veterinae, An, V, 1—2, Beograd, 1965, str. 46. — ^{101b)} Gavrilović V., Ljekaroslovje iliti nauzi sa lieciti raslike nemochi pripisani is serpskiah kgnigha, Stomatološki glasnik Srbije, XII, 1, Beograd, 1965, str. 66. — ¹⁰²⁾ Tartalja H., Flos Medicinæ, Zagreb, 1958. — ¹⁰³⁾ Berić D., Likarice don Mikule Bobetića iz druge polovine XVII v., Narodno zdravlje, Beograd, 1957, br 12, 386. — Bratić, T.: Pabirci iz narodne medicine u Hercegovini, Narodno liječenje, G. Z. M. XX, 467. — ¹⁰⁴⁾ Medičeve 4 ljekaruše, Bartulovićeva, Markovićeva, Budisavljevićeva ljekaruša, itd. — ¹⁰⁴⁾ Smolčić F., Pučka medicina u dubrovačkoj okolici, Dubrovački liječnik, 1933, 48—52. — ¹⁰⁵⁾ Hovorka, O., Narodna medicina na poluotoku Pelješcu, G. Z. M. Sarajevo, 1900. — ¹⁰⁵⁾ Kallay J., Stomatološke prilike grada Zagreba u 19. stoljeću, Radovi sa XVII sastanka Nauč. dr. za istor. zdrav. kult., Jugoslavije, 1967, 35—36. — ¹⁰⁶⁾ Il Dalmata, Zadar, 27, V 1903. — ¹⁰⁷⁾ Glesinger L., Medicina kroz vjekove, Zagreb, 1954, 241—277. — ¹⁰⁸⁾ Palazzi S., Trattato italiano di odontostomatologia, Pavia, 1959, 13. — ¹⁰⁹⁾ Suvin M., Stomatološka protetika, I, Zagreb, 1963, 7. — ¹¹⁰⁾ Sudhoff K., Geschichte der Zahnheilkunde, G. Olms, Hildesheim, 1964, 197. — ¹¹¹⁾ Palazzi S., op. c., 14. — ¹¹²⁾ Njemirovskij Z., Zubna patologija, Zagreb, 1964, 6—12. — ¹¹³⁾ Ackernecht E. H., La médecine à Paris entre 1800 et 1850, Paris, Palais de la Découverte, 1958. — Die Therapie der Parisien kliniken zwischen 1795. und 1840, Gesnerus, 1958, 15, 151—163. — ¹¹⁴⁾ Castiglioni A., Storia della medicina, Verona, vol II, 740. — ¹¹⁵⁾ Sudhoff K., op. c., 200. — ¹¹⁶⁾ Sudhoff K., op. c., 200, 201. — ¹¹⁷⁾ Kranz P., Chirurgie des praktischen Zahnartes, Meusser, Leipzig, 1939, 10. — ¹¹⁸⁾ Monheim, L. M., General anesthesia in dental practice, Mosby, Co, St. Louis, 1960, 172—175. — ¹¹⁹⁾ Rocca B., Anesthesia e analgesia in odontojatria e chirurgia orale, Bologna, 1940, 3—34. — ¹¹⁹⁾ Monheim L. M., op. c., 153—156. — ¹²⁰⁾ Palazzi S., op. c., 15. — ¹²¹⁾ Euler H., Die Karies Athiologie, C. Hanser, München, 1948. — ¹²²⁾ Pröel F., Beiträge zum

Kariesproblem, z. f. st. 1939/20: 1940/15—16: 1941/1—2: 1942/5—6. — ¹²³⁾ Manlay E. B., Hardwick J. L., Caries of the enamel, Brit. D. J., 91, 1951, 36/92, 1952, 109. — ¹²⁴⁾ Kite O. W., Shaw J. H., Sognnaes R. F., The prevention of experimental tooth decay by tube-feeding, J. Nutrition, 1950, 42, 89—103. — Autori su eksperimentalno dokazali na miševima da je šećer lokalni faktor koji utječe na nastanak kariesa. Otopina glukoze unesena sondom u želudac miševa nije prouzrokovala karies na njihovim zubima, ali kad su miševi grickali šećer zubima, pojavile su se mnogobrojne kariozne lezije. — ¹²⁵⁾ Milković M., Brevi cenni sulla patologia e terapia dei denti, Padova, 1847, 1—54. — ¹²⁶⁾ Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848, 223—231. — ¹²⁷⁾ Maschek L., Manuale, 1871—1875. — ¹²⁸⁾ Grmek M. D., Inauguralne dizertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika, JAZU Starine 43, Zagreb, 1951, 224. — ¹²⁹⁾ Maschek L., Manuale del Regno di Dalmazia, 1871. — ¹³⁰⁾ Jeremić R., Tadić J., Prilozi za istoriju zdr. kult. starog Dubrovnika, I—III, Beograd, 1938—40. — ¹³¹⁾ Sundrić Z., Osnivanje Zdravstvene komisije u Dubrovniku i njen rad 1808. godine, Acta Historica Medicinæ, Pharmaciae, Veterinae, An. IV. vol. 1—2, Beograd, 1964, 60—75. — ¹³²⁾ Grmek M. D., Les conditions sanitaires et la médecine en Dalmatie sous Napoleon Ier (1806—1813), Biologie Médiale, Paris, 1964. — ¹³³⁾ Lorković M., Narod i zemlja Hrvata, Zagreb, 1939. — ¹³⁴⁾ Almanacco provinciale della Dalmazia od 1817—1838. g. — ¹³⁵⁾ Schematismo provinciale della Dalmazia od 1839—1843. g. — ¹³⁶⁾ Manuale provinciale della Dalmazia od 1844—1848. g. — ¹³⁷⁾ Grmek M. D., Les conditions sanitaires et la médecine en Dalmatie sous Napoleon Ier (1806—1813), Biologie Médiale, Paris, 1964, 98—111. — ¹³⁸⁾ Škarica M., op. c., 156. — Autor spominje da je 1846. g. bio raspisan natječaj za 4 kotarska liječnika i prijavilo se 13 kandidata, što govori da je Dalmacija za ondašnje prilike bila zasićena liječnicima. — ¹³⁹⁾ Grmek M., Zmajčić B., O dr Josipu Drčiću (1796—1862) Zagrepčaninu, vrhovnom liječniku i medicinskom reformatoru austrijske Venecije i Dalmacije, Liječnički vjesnik, 70, br 2—3, Zagreb, 1948, 156. — ¹⁴⁰⁾ Karminski, D., Posljednji dubrovački latinisti o liječnicima i liječničkom zvanju, Liječnički vjesnik, Zagreb, br 5—6, 1957, 277—284. i br 3—4, 1958, 233—245.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF DENTAL HEALTH CONDITIONS IN DUBROVNIK IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Šime KORDIĆ

The Republic of Dubrovnik still had a well developed maritime economy at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. Its characteristics at that time were affluence, high level of culture and civilization.

It was by merit of the state administration and excellent physicians that the health service gained superb success, often reaching the level of leading medical centres. A strong influence of Italian medical schools was felt in Dubrovnik, especially that in Salerno, from where many experts used to come. Following the example of West European countries a dental health service was formed in Dubrovnik in 1777, as a particular branch of general health protection.

The fall of the Republic in 1808. (during Napoleon's reign) and bad economic position of citizens were responsible for great changes in all aspects of public life, as well as in the health service. In the new political constellation the dental service could not be maintained separately for some time.